

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПРИВАТНОГО ПРАВА

УДК 347.61/64:355.211

DOI <https://doi.org/10.51989/NUL.2026.3.7>

СІМЕЙНО-ПРАВОВИЙ СПІР ЯК ІНСТРУМЕНТ УХИЛЕННЯ ВІД МОБІЛІЗАЦІЇ

Боброва Юлія Юріївна,

orcid.org/0000-0001-7511-3171

докторка юридичних наук, доцент,

доцент кафедри теорії права та конституціоналізму

Навчально-наукового інституту права, психології та інноваційної освіти

Національного університету «Львівська політехніка»

У статті актуалізується безпрецедентний виклик, з яким зіткнулася сучасна українська правова система – деформацію інституту сімейного права – сімейних спорів, які мають передусім захищати інтереси дітей та використання його як прихованого способу ухилення мобілізації. Встановлено, що сьогодні має місце правовий деструктивний феномен, за якого законодавчі механізми забезпечення найкращих інтересів дітей використовуються їх батьками з метою створення умов для уникнення виконання конституційного обов'язку із захисту Вітчизни.

Виокремлено ряд процесуальних проблем з розгляду судами сімейних спорів, маніпуляція якими може створити передумови для отримання відстрочки під мобілізації. Відтак особливій уваги потребує ідентифікація ознак завідомої безпідставності та штучності таких спорів, виявлення яких судом дасть змогу захистити інтереси дитини, держави, громадянського суспільства.

Визначено три процесуальні фільтри, що дозволять суду встановити штучність сімейного спору: критична оцінка вмотивованості висновків органу опіки та піклування, залучення до участі у справі ТЦК та СП та заслуховування і врахування думки дитини.

Обґрунтовано необхідність внесення змін до чинних нормативно-правових актів з питань мобілізації з метою синхронізації останніх із нормами сімейного та цивільного законодавства задля створення надійних законодавчих бар'єрів, які зможуть знівелювати будь-які маніпуляції із сімейними спорами. Зокрема у досліджуваній категорії справ, на наш погляд, було б доцільним імперативно закріпити обов'язок орган опіки і піклування у своєму висновку надавати мотивовану оцінку наявності чи відсутності штучного створення батьками умов для ухилення від несення військової служби та передбачити обов'язкове залучення судом до участі у судовому розгляді як третьої особи, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмету спору, на стороні відповідача відповідний територіальний центр комплектування та соціальної підтримки.

Ключові слова: сімейні спори, ухилення від мобілізації, інтереси дитини, суд, правовий режим воєнного стану.

Bobrova Yuliia. Family law disputes as a means of evading mobilization

The article highlights the unprecedented challenge faced by the modern Ukrainian legal system – the deformation of the institution of family law – family disputes, which should primarily protect the interests of children and its use as a hidden way to evade mobilization. It has been established that today there is a legal destructive phenomenon, in which the legislative mechanisms for ensuring the best interests of children are used by their parents in order to create conditions for avoiding the fulfillment of the constitutional duty to protect the Fatherland.

A number of procedural problems in the consideration of family disputes by courts are identified, the results of which may become grounds for obtaining a postponement of mobilization.

Therefore, special attention is required to the signs of deliberate groundlessness and artificiality of such disputes, the detection of which by the court will allow the protection of the interests of the child.

Three procedural filters have been identified that will allow the court to establish the artificiality of a family dispute: a critical assessment of the motivation of the conclusions of the guardianship and trusteeship body, involvement in the case of the CCC and the SP, and hearing the child's opinion.

The need to amend the current regulatory legal acts on mobilization in order to synchronize the latter with the norms of family and civil legislation in order to create reliable legislative barriers that can eliminate any manipulations with family disputes has been substantiated. In particular, in the studied category of disputes, in our opinion, it would be advisable to imperatively establish the obligation of the guardianship and trusteeship body in its conclusion to provide a motivated assessment of the presence or absence of artificial creation by the parents of conditions for evasion from military service and to provide for the mandatory involvement of the court in such cases as a third party who does not declare independent claims regarding the subject of the dispute on the defendant's side, the relevant territorial recruitment and social support center.

Key words: family disputes, evasion of mobilization, interests of the child, court, legal regime of martial law.

Постановка проблеми. Сучасний стан речей в українському суспільстві, детермінований викликами війни спровокував виникнення низки негативних правових парадигм використання інституту сім'ї для вирішення питань, пов'язаних із уникненням від мобілізації. Указана тенденція руйнування усталених національних традицій розуміння шлюбу та сім'ї зумовила пильну увагу судів, правників та територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки до вирішення сімейних спорів, з огляду на що й обиралася проблематика даної статті.

Метою дослідження є аналіз деформації ролі інституту сімейних спорів через їх використання як прихованого способу штучного створення умов для ухилення мобілізації в умовах правового режиму воєнного стану.

Стан наукової розробки. Феномен деформації сімейних спорів через використання останніх з метою уникнення від виконання військового обов'язку є відносно новим явищем сучасної української правової системи, яке детерміноване викликами правового режиму воєнного стану, з огляду на що вказана проблематика висвітлювалася більшою мірою у формі публікацій на сторінках юридичних видань, у формі активного обговорення суддями Верховного Суду, правниками, більшість з яких носять або суто процесуальний або ж військово-адміністративний характер, відтак комплекс-

сні дослідження наразі відсутні. Означене зумовлює необхідність переосмислення згаданого інституту, що і підкреслює актуальність та новизну статті.

Виклад основного матеріалу.

Загальні заходи регулювання сімейних відносин визначено у статті 7 Сімейного кодексу України, згідно з якою жінка та чоловік мають рівні права і обов'язки у сімейних відносинах, шлюбі та сім'ї. Дитина має бути забезпечена можливістю здійснення її прав, встановлених Конституцією України, Конвенцією про права дитини від 20 листопада 1989 року, іншими міжнародними договорами України, згоди на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Регулювання сімейних відносин має відбуватися з максимально можливим впливом інтересів дитини [1].

У розрізі досліджуваного питання найпоширенішими є позови про: розірвання шлюбу; визначення місця проживання, утримання та виховання дитини батьком; усиновлення; позбавлення матері батьківських прав; встановлення факту самостійного виховання дитини батьком; відібрання малолітньої дитини в матері; встановлення опіки; про зняття обов'язків опікуна та призначення іншого опікуна тощо. У наведеній категорії спорів складається ситуація за якої останні маючи ознаки завідомої безпідставності та штучності мають бути вирішені судом по суті, оскільки визнання дій таких пози-

вачів зловживанням процесуальними правами та залишення з цих підстав позовної заяви без розгляду на стадії підготовчого провадження є обмеженням доступу до правосуддя, порушенням принципів рівності і змагальності [2]. Однак у зв'язку із цим виникає ряд процесуальних питань.

Перше, визнання відповідачем позову.

Позивач може відмовитися від позову, а відповідач – визнати позов на будь-якій стадії провадження у справі, зазначивши про це в заяві по суті справи або в окремій письмовій заяві. У разі визнання відповідачем позову суд за наявності для того законних підстав ухвалює рішення про задоволення позову. Якщо визнання відповідачем позову суперечить закону або порушує права, свободи чи інтереси інших осіб, суд постановляє ухвалу про відмову у прийнятті визнання відповідачем позову і продовжує судовий розгляд (ч. 1, 4 ст. 206 ЦПК України).

Верховний Суд у постановях від 25 травня 2022 року у справі № 675/2136/19 (провадження № 61-2251св22) [3] та від 29 листопада 2023 року у справі № 607/15704/22 (провадження № 61-11993св23) [4] вказав, що суди не вправі покласти в основу свого рішення лише факт визнання позову відповідачем, не дослідивши при цьому обставини справи. Тобто повинно мати місце не лише визнання позову, а й законні підстави для його задоволення.

З урахуванням вищенаведеного у досліджуваній категорії сімейних спорів найчастіше має місце визнання позову відповідачкою, що виключає автоматичне задоволення позову без перевірки фактичних обставин справи, на які покликається позивач задля дотримання інтересів дитини. Таке визнання позову у «безспірних» спорах навпаки має звертати увагу суду на можливу наявність певних зловживань, штучність та замовний його характер, поданий військовозобов'язаними чоловіками та вимагає ретельної його перевірки та аналізу з метою виявлення порушень права, свободи чи інтересів інших осіб.

Друге, необхідність залучення в якості третьої сторони у спорі або

заінтересованої особи у справах окремого провадження ТЦК та СП.

Залучення ТЦК та СП до розгляду спорів із досліджуваної проблематики стало одним із процесуальних трендів 2025–2026 років. Так, за вимогами ст. 53 ЦПК України треті особи, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору, можуть вступити у справу на стороні позивача або відповідача до закінчення підготовчого провадження у справі або до початку першого судового засідання, якщо справа розглядається в порядку спрощеного позовного провадження, у разі коли рішення у справі може вплинути на їхні права або обов'язки щодо однієї зі сторін. Їх може бути залучено до участі у справі також за заявою учасників справи.

Аналіз ухвал, постановлених судами з починаючи з 2025 року, що містяться в ЄДРС свідчить, що суди з покликанням на ч. 5 ст. 22 Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію», якою закріплено, що призов громадян на військову службу під час мобілізації або залучення їх до виконання обов'язків за посадами, передбаченими штатами воєнного часу, здійснюють територіальні центри комплектування та соціальної підтримки за сприяння місцевих органів виконавчої влади або командири військових частин у більшості випадків залучають ТЦК та СП до судового розгляду означеної вище категорії справ. Підставою для такого залучення здебільшого слугує те, що позивач є особою призовного віку і щодо нього у суду відсутні відомості про наявність у нього права на відстрочку від мобілізації або зняття з військового обліку, тоді як вирішення спору може бути підставою для подальшого отримання відстрочки від мобілізації і таким чином ухилення від несення військового обов'язку. На наш погляд таким підхід є виправданим, однак з урахуванням наступного.

Територіальні центри комплектування та соціальної підтримки Автономної Республіки Крим, областей, м. Києва та Севастополя є юридичними особами публічного права, мають самостійний баланс, реєстраційні рахунки в органах Казначейства. Районні територіальні цен-

три комплектування та соціальної підтримки є відокремленими підрозділами відповідних територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки Автономної Республіки Крим, областей, м. Києва та Севастополя (п. 7 Положення про територіальні центри комплектування та соціальної підтримки, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23 лютого 2022 року № 154 [5]).

Касаційний суд вказує, що районні територіальні центри комплектування та соціальної підтримки є відокремленими підрозділами відповідних територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки, а відтак не мають статусу юридичних осіб (див. постанову Верховного Суду в складі колегії суддів Трьої судової палати Касаційного цивільного суду від 27 березня 2024 року в справі № 344/6751/22 (провадження № 61-671св23), а відтак філії та представництва, які не є юридичними особами, не наділені цивільною процесуальною дієздатністю та не можуть виступати стороною у цивільному процесі [6].

Показовою у досліджуваному контексті є зовсім свіжа правова позиція Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду у справі № 725/5985/25 (провадження № 61-5194св26) від 01 червня 2026 року [7], у якій суд касаційної інстанції визнав ТЦК та СП легітимним суб'єктом захисту публічного інтересу у цивільних справах, де сімейні спори використовуються для ухилення від мобілізації. Така участь ТЦК та СП, на наше переконання, дозволить судам виявити справжність наміру сторін з огляду на надання актуальної інформації про порушення позивачем правил військового обліку чи розшук, хронологію отримання повісток та є процесуально необхідним кроком. Вважаємо за доцільне імперативне нормативне визначення такої участі обов'язковою.

Третє, критична оцінка висновку органу опіки та піклування у досліджуваній категорії спорів.

За вимогами ч. 4 ст. 19 Сімейного кодексу України при розгляді судом спорів щодо участі одного з батьків у вихованні дитини, місця проживання дитини, виселення дитини, зняття дитини

з реєстрації місця проживання, визнання дитини такою, що втратила право користування житловим приміщенням, позбавлення та поновлення батьківських прав, побачення з дитиною матері, батька, які позбавлені батьківських прав, відібрання дитини від особи, яка тримає її у себе не на підставі закону або рішення суду, управління батьками майном дитини, скасування усиновлення та визнання його недійсним обов'язковою є участь органу опіки та піклування, представленого належною юридичною особою.

Вважаємо за доцільно відзначити, що обов'язковість висновку органу опіки та піклування у відповідних категоріях цивільних справ не може бути абсолютною. Таку правову позицію висловив Верховий Суд у справі 523/19706/19, зазначивши, що якщо з тих чи інших причин такий висновок отримати не можна, суд має вирішити спір за наявними у справі доказами. Якщо з тих чи інших причин орган опіки та піклування відмовиться надати свої висновки у справі, де за приписами частин четвертої та п'ятої статті 19 Сімейного Кодексу України надання такого висновку є обов'язковим, ця суть не означає неможливості розгляду та вирішення спору. Протилежний підхід є рівнозначним відмовою у доступі до правосуддя і означав би порушення положення статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [7]. Відповідно, указаний алгоритм є застосовним у випадках перебуванням дитини за межами країни, на непідконтрольній території тощо.

Висновок органу опіки та піклування має рекомендаційний характер для суду та як доказ підлягає дослідженню й оцінці судом на основі всіх наявних у матеріалах справи доказів у їх сукупності та взаємозв'язку.

Суд вправі не погодитися з висновком органу опіки та піклування, якщо він є недостатньо обґрунтованим, суперечить інтересам дитини. Водночас у досліджуваній категорії спорів висновок органу опіки та піклування повинен оцінюватися судами відповідно до визначених процесуальним законом критеріїв.

Оцінюючи висновок органу опіки та піклування за своїм внутрішнім переко-

нанням, що ґрунтується на загальному, повному, об'єктивному дослідженні фактичних обставин та доказів, що лягли в його основу суд, діючи в межах наданих йому процесуальних законом повноважень, може визнати його немотивованим, необґрунтованим, винесеним на підставі відомостей і документів, які не стосуються справи; якщо останній складено без урахування думки дитини, висновків педагогів чи психологів щодо психологічного стану дитини та не відповідає найкращим інтересам дитини тощо, однак повинен належним чином мотивувати незгоду з таким висновком у рішенні суду. З огляду на останнє, суд повинен встановити «справжність намірів» такого документу задля виключення обґрунтованого сумніву у його необ'єктивності, недостовірності, недоцільності, «потуранні» у задоволенні позову з метою подальшого ухилення від мобілізації.

Узагальнюючи судову практику із розгляду даної категорії спорів варто відзначити, що на суд покладається беззастережна вимога розпізнати та виявити корисливу зацікавленість позивача (заявника) у задоволенні позову, зважаючи на що, спростувати презумпцію його доброчесності дій в інтересах дитини шляхом відмови у задоволенні таких позовів.

Ураховуючи викладене, на наше переконання, вважаємо за доцільне, на законодавчому рівні закріпити обов'язок органу опіки і піклування у своєму висновку надавати мотивовану оцінку наявності штучного створення батьками умов для ухилення від несення військової служби, що допоможе вже на початковому етапі знівелювати передумови для таких дій під час судового розгляду.

Не вдаючись до аналізу морального аспекту таких дій, на наше глибоке переконання, зростання кількості звернень до суду з приводу досліджуваної проблематики сьогодні, свідчить, на превеликий жаль, що інститут сімейних спорів став частим інструментом для маніпуляцій інтересами дитини, родини, сім'ї задля ухилення від несення військової служби і тут питання яку ціну готові заплатити батьки за неї.

Четверте, розгляд досліджуваної категорії спорів без з'ясування думки дитини.

Законодавець у ст. 171 СК України закріпив нормативну гарантію врахування думки дитини при вирішенні питань, що стосуються її життя. Так, дитина має право на те, щоб бути вислуханою батьками, іншими членами сім'ї, посадовими особами з питань, що стосуються її особисто, а також питань сім'ї. Дитина, яка може висловити свою думку, має бути вислухана при вирішенні між батьками, іншими особами спору щодо її виховання, місця проживання, у тому числі при вирішенні спору про позбавлення батьківських прав, поновлення батьківських прав, а також спору щодо управління її майном. Суд має право постановити рішення всупереч думці дитини, якщо цього вимагають її інтереси [1]. Вищенаведене солідаризується із міжнародними стандартами висловлення такої думки дитини, визначеними ст. 12 Конвенції про права дитини, Зауваженнях загального порядку №12 «Право дитини бути заслуханою» від 20 липня 2009 року, п. 21 яких акцентується увага на тому, що в ст. 12 не встановлюється будь-якого вікового обмеження щодо права дитини висловлювати свої погляди і вона не заохочує держави-учасники до введення в законодавстві або на практиці вікових обмежень, які б ущемляли право дитини бути почутою, по всім питанням, які стосуються її інтересів; із ст. 6 Європейської конвенції про здійснення прав дітей та низкою рішень ЄСПЛ з даної проблематики.

Практика Верховного Суду також вказує на імперативну необхідність такого заслуховування та врахування думки дитини, яка може бути висловлена у письмових доказах (висновках органів опіки та піклування, спеціалістів тощо); електронних доказах відео-, аудіоматеріалах); висновках психологічної експертизи; показаннях самої дитини, присутньої в залі судового засідання або з використанням режиму відеоконференції (постанова Верховного Суду від 16 лютого 2024 у справі №465/6496/19) [9].

Суд враховує висловлену дитиною думку системно, з'ясовуючи належно фактичні обставини справи, досліджуючи та надаючи належну правову оцінку зібраним у справі доказам у їх сукуп-

ності, тільки так будуть забезпечені найкращі інтереси дитини, а не інтереси та бажання батьків, які вони не можуть чи не бажають вирішувати в позасудовий спосіб (постанова Верховного Суду від 21 липня 2021 року у справі № 404/3499/17) [10].

Вочевидь, в умовах правового режиму воєнного стану, зростанням кількості звернень до суду чоловіків призовного віку зі спорами, що виникають із сімейних правовідносин – заслуховування дитини стало чи не єдиним запобіжником зловживання такими заявниками своїми процесуальними правами, інструментом викриття штучності спору та з'ясування правди, яка часто відрізняється від тієї, котру хочуть донести до суду її батьки, ігноруючи дитячі інтереси. Таким чином, враховуючи на «голос дитини» суд зможе виявити батьківські маніпуляції, які мають за мету створення відповідних умов для ухилення від мобілізації.

Висновки. Сьогоднішнє суспільство стигматизує чоловіків, які намагаються уникнути обов'язку несення військо-

вої служби, особливо тих, які це роблять ціною родини та дітей. Очевидним є те, що така можливість детермінована відсутністю синхронізації нормативно-правових актів з питань мобілізації та нормами цивільного та сімейного законодавства. Вирішення вказаної проблеми дозволить суду бути інституційно спроможним захистити найкращі інтереси дитини, зміцнити авторитет правосуддя, не дозволяючи перетворювати дітей та інститут сім'ї на спосіб ухилення від виконання конституційного обов'язку із захисту Вітчизни. Показовим є те, що у досліджуваних категорії справ суди у своїх рішеннях все частіше стали зазначати про те, що у ході судового розгляду судом окремо з'ясовувалося питання перебування позивача чи заявника на військовому обліку, порушень останнього не встановлено, а у випадку виявлення таких – у задоволенні позову відмовляють з покликанням на недобросовісність та заборону зловживання процесуальними правами, констатуючи штучність чи реальну відсутність реального спору про право.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 року № 2947-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> (дата звернення 20.06.2026).
2. Верховний Суд вирішить чи можна залишати штучні позови без розгляду вже на підготовчій стадії процесу. URL: <https://sud.ua/uk/news/publication/353151-verkhovnyy-sud-reshit-mozhno-li-ostavlyat-iskusstvennye-iski-bez-rassmotreniya-uzhe-na-podgotovitelnoy-stadii-protessa> (дата звернення 20.06.2026).
3. Постанова Верховного Суду від 25 травня 2022 року у справі № 675/2136/19 (провадження № 61-2251св22). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104539372> (дата звернення 20.06.2026).
4. Постанова Верховного Суду від 29 листопада 2023 року у справі № 607/15704/22 (провадження № 61-11993св23). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115517789> (дата звернення 20.06.2026).
5. Положення про територіальні центри комплектування та соціальної підтримки, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 23 лютого 2022 року № 154. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/154-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення 20.06.2026).
6. Постанова Верховного Суду від 12 листопада 2025 у справі № 524/7691/23 (провадження № 61-8386св25). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/131852834> (дата звернення 20.06.2026).
7. Постанова Верховного Суду від 01 червня 2026 року у справі № 725/5985/25 (провадження № 61-5194св26). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/136978342> (дата звернення 20.06.2026).
8. Постанова Верховного Суду від 11 листопада 2023 у справі № 523/19706/19 (провадження № 61-12112сво22). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115859340> (дата звернення 20.06.2026).

9. Постанова Верховного Суду від 16 лютого 2024 року у справі № 465/6496/19 (провадження № 61-16408св23). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117074192> (дата звернення 20.06.2026).

10. Постанова Верховного Суду від 21 липня 2021 року у справі № 404/3499/17 (провадження № 61-9074св20). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98548332> (дата звернення 20.06.2026).

Дата першого надходження статті до видання: 03.07.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 30.07.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 26.08.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії
відкритого доступу (CC BY 4.0)